

T. XXVII (2024) Z. 3 (75)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2024.151851

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

The *Grünberger Wochenblatt*,
a newspaper for town and
region: A historical essay

„Grünberger Wochen-
blatt” — czasopismo
miasta i regionu.
Rys historyczny

Lubuskie Towarzystwo Naukowe
Uniwersytet Zielonogórski, bud. A-16
al. Wojska Polskiego 69
PL 65-762 Zielona Góra
e-mail: g.biszczyński@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1045-421X>

Grzegorz
BISZCZYŃSKI

KEY WORDS:

German regional press in the 19th and 20th century,
Zielona Góra (Grünberg in Schlesien),
Grünberger Wochenblatt, Revolutions of 1848,
Wilhelm Levysohn (1815–1871)

SŁOWA KLUCZOWE:

Zielona Góra, Grünberg in Schlesien,
„Grünberger Wochenblatt”, tygodnik, Śląsk, historia,
regionalizm

Streszczenie

„Grünberger Wochenblatt”, najstarsze czasopismo ukazujące się w przedwojennej Zielonej Górze, datuje swe początki na 2 lipca 1825 roku. Będące pierwotnie tygodnikiem, bardzo szybko zaskarbiło sobie sympatię mieszkańców nie tylko miasta, ale i regionu, którzy znajdowali na łamach rozrywkę, opowieści, opisy podróży, teksty etnologiczne, wiersze, różnego rodzaju zagadki oraz wiadomości. W XIX wieku periodyk miał opinię najbardziej liberalnej, demokratycznej i lewicowej gazety w całych Niemczech, a sam wydawca Levysohn uchodził za najtwardszego demokratę oraz polonofila, który wstawił się za 254 Polakami oskarżonymi w 1847 roku o spisek i próbę wywołania powstania. Kiedy periodyk obchodził setną rocznicę powstania, jubileuszowe wydanie stało się ewenementem na skalę całego kraju, gdyż liczbą stron oraz nakładem przewyższał bardziej opiniotwórcze i rozpoznawalne niemieckie tytuły prasowe. Czasopismo z małego miasta „na wschodzie Niemiec” stało się najbardziej poczytnym tytułem prasowym regionu, wspierającym czytelników w trudnych momentach historii, przekazującym najważniejsze informacje nie tylko z miasta i najbliższych okolic, ale i z zagranicy, będąc niejako oknem na świat.

Summary

The *Grünberger Wochenblatt*, the oldest newspaper published in Zielona Góra before 1945, started on 2 July 1825 as a weekly. It offered its readers a mixed bag of entertainment and information, fiction, travel stories and ethnography, poems, puzzles and brainteasers, and very soon became popular both in town (then Grünberg) and the region. By the mid-19th century it acquired the reputation of the most liberal, democratic and leftist paper in Germany. Its publisher Wilhelm Levysohn was a diehard democrat and polonophile (he pleaded in favour of the 254 Poles charged with treason — plotting an armed insurrection against the government at the 1847 Berlin Trial). The *Grünberger Wochenblatt's* Anniversary Special of 1 July 1925, which came out with a record number of pages, for once outsold the top widely-respected German newspapers. In the region itself, the north-west corner of the Province of Silesia it was always the most popular newspaper. It stood by its readers at difficult moments of history, providing them with information not only about local and regional events but also about developments of national and international dimension.

Celem artykułu jest opisanie historii „Tygodnika Zielonogórskiego” („Grünberger Wochenblatt”) wydawanego od 1825 roku w obecnej Zielonej Górze (dawniej Grünberg in Schlesien). Czasopismo to do dzisiaj budzi żywe zainteresowanie historyków oraz regionalistów ze względu na fakt, że był to najdłużej wydawany oraz najbardziej poczytny periodyk w mieście i regionie. „Tygodnik Zielonogórski” bardzo szybko się rozwijał, zwiększając nakład oraz dostosowując treści do aktualnej sytuacji w ówczesnych Niemczech, zdobywając swoistą renomę.

Szczegółowym, naukowym badaniem rozwoju i historii Zielonej Górze zajmowali się Hugo Schmidt¹, Zbigniew Bujkiewicz², Hieronim Szczegółła wraz z Joachimem Benyskiewiczem³, a obecnie tematykę tę podejmuje m.in. autor niniejszego artykułu. Spośród wielu opracowań naukowych poświęconych historii Winnego Grodu tylko nieliczne stawiały sobie za cel próbę szerszego spojrzenia na historię „Tygodnika Zielonogórskiego”. Do takich wydawnictw z pewnością należy zaliczyć książkę pod redakcją Wojciecha Strzyżewskiego⁴ czy chociażby publikację Dawida Kotlarka opartą na materiałach przechowywanych w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze⁵.

Wartościowymi źródłami przydatnymi do badania dziejów „Tygodnika Zielonogórskiego” są zachowane oryginalne egzemplarze⁶, wydania okolicznościowe⁷ przechowywane w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze i Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze⁸ oraz materiały

¹ H. Schmidt, *Geschichte der Stadt Grünberg*, Grünberg 1922.

² Z. Bujkiewicz, *Krajobraz materialny i społeczny Zielonej Góry od końca XVIII do połowy XX wieku*, Zielona Góra 2003.

³ J. Benyskiewicz, H. Szczegółła, *Zielona Góra, zarys dziejów*, Poznań 1991.

⁴ *Historia Zielonej Góry. Dzieje miasta w XIX i XX wieku*, tom II, pod red. W. Strzyżewskiego, Zielona Góra 2012.

⁵ D. Kotlarek, *Zielona Góra w niemieckim piśmiennictwie do roku 1945 (w ujęciu historyczno-bibliograficznym)*, „Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze” 2008, z. 3.

⁶ „Grünberger Wochenblatt” [dalej: GW].

⁷ GW 1922, nr 129 — wydanie okazjonalne, w ozdobnej tłoczonej okładce restauracyjnej, zbiory Stanisława Rogali

⁸ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze [dalej: APZG], Akta Miasta Zielona Góra [dalej: AmZG], Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze [dalej: WiMBP].

reklamowe⁹ i liczne zachowane do dzisiaj fotografie. Najbardziej unikatowe materiały dotyczące omawianego wydawnictwa można odnaleźć w zielonogórskim Archiwum Państwowym, gdzie znajduje się dokumentacja zawierająca projekty budowlane i ogromna liczba rysunków technicznych ukazujących planowany wygląd nowej drukarni¹⁰.

Początki „Tygodnika Zielonogórskiego” datuje się na 2 lipca 1825 roku. Związane są one z byłym z drukarzem Augustem Kriegiem, który w tym dniu zaczął wydawać periodyk ukazujący się w soboty¹¹. Cena prenumeraty kwartalnej została wówczas ustalona na 12 srebrnych groszy¹², a prenumeratorzy otrzymywali pismo do domu na żądanie. Na szczególną uwagę zasługuje winieta zajmująca 1/3 strony, pośrodku której widnieje okrąg opleciony w górnej części liśćmi, wewnątrz zaś osoba zapisująca kartę papieru¹³.

Czasopismo ukazujące się pierwotnie wyłącznie w soboty miało osiem stron i zamieszczało głównie opowieści, opisy podróży, teksty etnologiczne, wiersze i zagadki¹⁴. Wśród opublikowanych wiadomości znajdowały się artykuły historyczne¹⁵, oficjalne ogłoszenia dotyczące miasta, prywatne reklamy, a także ceny rynkowe towarów w mieście¹⁶. Odnotowywano również informacje o narodzinach, zawieranych małżeństwach i zgonach mieszkańców z miasta i okolicznych wsi¹⁷. Pierwotnym mecenasem wydawnictwa były władze miejskie, dlatego początkowo tygodnik miał charakter głównie informacyjno-urzędowy¹⁸.

Pierwsze przejawy zainteresowania czytelników tematyką polityczną dało się zauważyć już w 1826 roku, kiedy to zaczęto drukować odcinkową powieść *Ypsilanti* nawiązującą do bohatera walki o niepodległość Grecji¹⁹. Wówczas w Europie dominował filhellenizm, niezbyt przychylnie odbierany przez rząd pruski.

W latach 1830–1831 na łamach „Tygodnika Zielonogórskiego” zaczęły być drukowane teksty o tematyce polskiej, krótkie relacje z przebiegu konfliktu polsko-rosyjskiego. Dodatkowo pismo zachęcało — zamieszczając reklamy — do zakupu wydawnictw nawiązujących do historii Polski. Publikowano także wiersze poświęcone władającemu Prusami królowi Fryderykowi Wilhelmowi III i specjalne zarzą-

⁹ Okolicznościowy rachunek wydawnictwa „Grünberger Wochenblatt” z 1925 r. wydawany z okazji 100-lecia gazety, zbiory autora.

¹⁰ APZG, AmZG, sygn. 4395–4357.

¹¹ GW 1825, nr 1, s. 1.

¹² Tamże.

¹³ GW 1825, nr 1, s. 1.

¹⁴ GW 1825, nr 7, s. 5 (53).

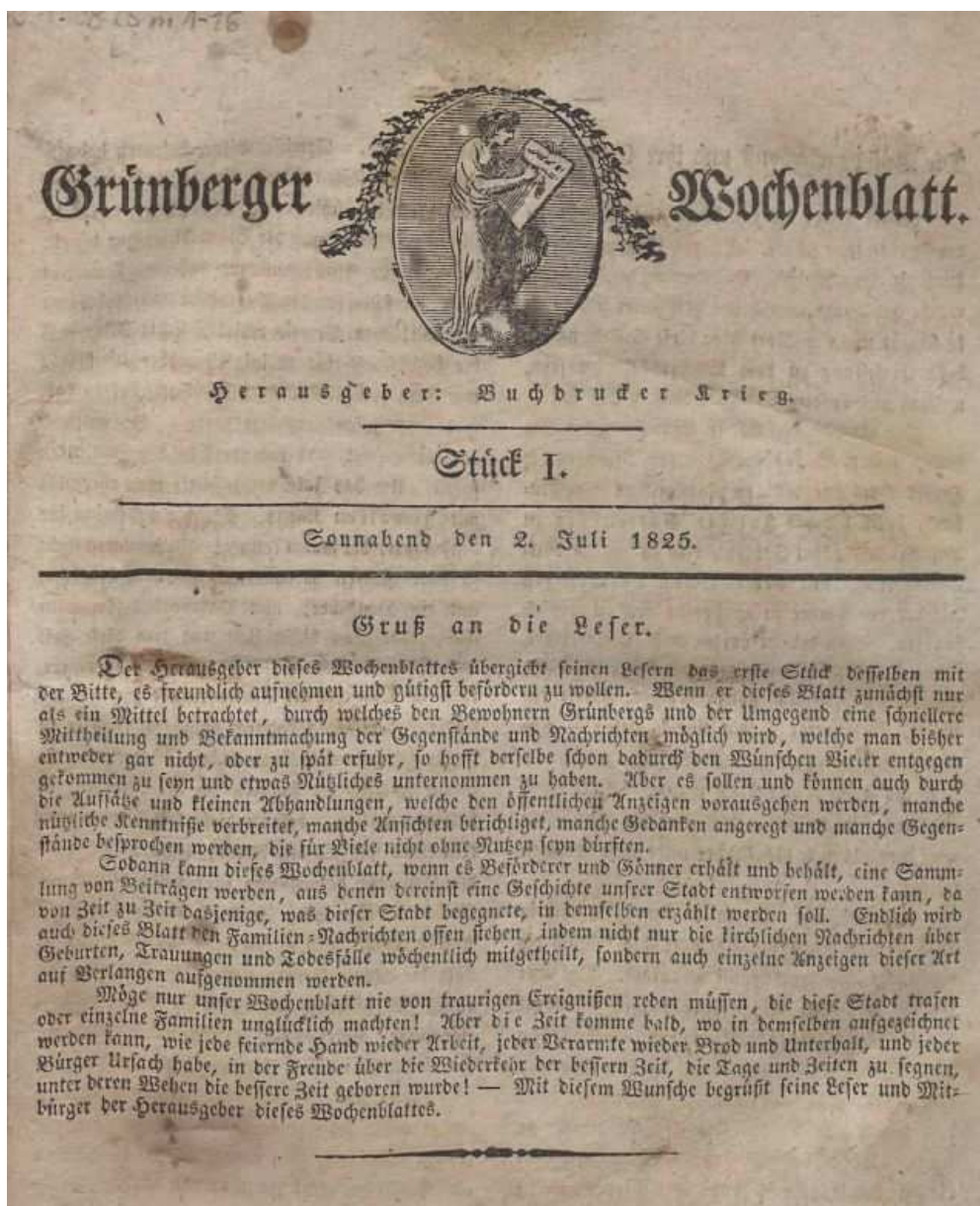
¹⁵ GW 1825, nr 2, s. 1 (9).

¹⁶ GW 1825, nr 15, s. 7 (119).

¹⁷ GW 1825, nr 22, s. 8 (176).

¹⁸ T. Nodzyński, *Dzieje polityczno-ustrojowe miasta w latach 1806–1914*, [w:] *Historia Zielonej Góry...*, s. 20.

¹⁹ GW 1826, nr 46, s. 1–4 (362–364); zobacz też: T. Nodzyński, *Dzieje...*, s. 21.

Fot. 1. Pierwsza winieta „Tygodnika Zielonogórskiego” z 2 lipca 1825 roku

Źródło: Zielonogórska Biblioteka Cyfrowa

dzienia władz miasta o konieczności zgłaszania władzom wszelkich informacji odnoszących się do przebywania w mieście obcokrajowców oraz osób podejrzanych. Sprawa polska była jednak, jak zauważa Tomasz Nodzyński z Uniwersytetu Zielonogórskiego, jedynie „wyjątkowym odstępstwem od problematyki lokalnej w latach

20. i 30. XIX wieku”²⁰. Na początku 1830 roku zmieniono winietę pisma, nieco ją modyfikując i umieszczając pośrodku tytułu herb miejski²¹.

W 1836 roku drukarnię kupił Martin Wilhelm Siebert, który przejął zarządzanie nad drukowaniem książek oraz wydawaniem tygodnika od Augusta Kriega. Od tego czasu periodyk był również sprzedawany w Otyniu (dawniej Deutsch-Wartenberg), Nowej Soli (Neusalz), Bytomiu Odrzańskim (Beuthen am Oder), a nawet w dość odległym Lubinie (Lüben). W związku z rozszerzeniem kolportażu sekcja wiadomości otrzymała nagłówek *Intelligenzblatt*²².

W 1838 roku pracę w piśmie rozpoczął dr Wilhelm Levysohn, prawnik, księgarz oraz członek gminy żydowskiej. Jego współpraca z Augustem Kriegiem układała się nie najlepiej, dlatego po czterech latach przejął on drukarnię, księgarnię oraz wydawanie tytułu. W tym czasie pojawiło się na miejskim rynku wydawniczym drugie czasopismo — „Gazeta Inteligencka” („Grünberger Intelligenzblatt”)²³, stanowiące dla „Tygodnika Zielonogórskiego” konkurencję. Władze miejskie niezbyt przychylnie przyjęły zmianę właścicielską „Tygodnika Zielonogórskiego”, określając Levysohna mianem nieprzejednanego demokraty. Nowy właściciel zachował layout pisma, zwiększając jednocześnie nakład do 450 egzemplarzy i częstotliwość wydawania pisma do trzech dni w tygodniu²⁴.

W drugiej połowie lat 40. XIX wieku „Tygodnik Zielonogórski” prezentował już polityczne oblicze jako wydawnictwo liberalno-demokratyczne. Od 1847 roku na jego łamach opublikowano serię pochlebnych artykułów odnoszących się do systemów parlamentarnych Anglii i Francji i wolności słowa. Dodatkowo w okresie przed Wiosną Ludów ponownie zainteresowano się sprawą polską. Kiedy w Berlinie odbywał się proces grupy polskich antagonistów zasiadających na ławie oskarżonych, podejrzewanych o przygotowywanie powstania, „Tygodnik Zielonogórski” opowiedział się po ich stronie, uznając to za symbol dążeń narodowościowych. W tym czasie w Prusach dość skutecznie działała cenzura prasowa, niezezwalająca na bezpośrednie informowanie o tymże procesie. Z tego względu dr Levysohn od września 1847 roku postanowił publikować na łamach „Tygodnika Zielonogórskiego” zakazaną w Prusach powieść historyczną z dziejów litewskich i pruskich *Konrad Wallenrod* Adama Mickiewicza, pod zmienionym tytułem *Alpuhara*²⁵. W następnym miesiącu już w bardziej jawny sposób nawiązano do procesu, zamieszczając na

²⁰ T. Nodzyński, *Dzieje...*, s. 22.

²¹ GW 1831, nr 1, s. 1.

²² GW 1847, nr 71, s. 5 (285).

²³ W późniejszych latach zmieniała ona nazwę na „Powiatowa i Inteligencka” („Grünberger Kreis- und Intelligenzblatt”) oraz „Dziennik Dolnośląski” („Niederschlesisches Tageblatt”), za: T. Nodzyński, *Dzieje...*, s. 20.

²⁴ M. Majchrzak, *Wilhelm Levysohn (1815–1871). Prawnik, wydawca i parlamentarzysta*, [w:] *Znani zielonogórzanie XIX i XX wieku*, pod red. H. Szczegóły, Zielona Góra 1996, s. 120.

²⁵ GW 1847, nr 73, s. 2–3 (286–287).

łamach czasopisma tekst „Głos na przesłuchaniu w polskim procesie” („Stimme zum Verhör im Polenprozess”). Żeby jednak zmylić czujność cenzorów, znalazł się on w części ogłoszeniowej pisma²⁶. Levysohn był później przesłuchiwany w sprawie „rozpowszechniania przedruków”²⁷, jednak wkrótce odstąpiono od stawianych mu zarzutów.

W Prusach oraz całych Niemczech kwestia polska stawała się coraz bardziej istotna, co Levysohn sprytnie wykorzystywał, przemycając informacje na ten temat na łamach „Tygodnika Zielonogórskiego” i podgrzewając atmosferę polityczną. Raporty ówczesnego starosty Wilhelma Ernsta Stephana von Bojanowskiego kierowane do prezydentury prowincji legnickiej określały „Tygodnik Zielonogórski” jako „niebezpieczne destruktywno-demokratyczne pismo”, tym bardziej, że drukowano dodatkowo polskojęzyczny katechizm dostarczany na tereny Wielkopolski oraz Górnego Śląska²⁸.

W marcu 1848 roku, kiedy wybuchło w Berlinie powstanie antykrólewskie, a naprzeciw ludu wyszło wojsko, tłumiąc protesty siłowo i brutalnie przy użyciu broni, Levysohn umieścił na łamach „Tygodnika Zielonogórskiego” wiersz w ostrym tonie zatytułowany „Do króla Prus”²⁹. Autor opisywał w nim, że król, stosując siłowe rozwiązania związane z przelewaniem krwi ludu, aby utrzymać się przy władzy, będzie nosił skrwawioną koronę. Wystosowano do niego żądanie ustąpienia z tronu. Wydrukowanie tego tekstu skończyło się skonfiskowaniem całego nakładu przez policję, a Levysohnowi przedstawiono zarzuty „obrazy majestatu królewskiego” oraz wyrokiem Sądu Krajowego orzeczono na jego niekorzyść karę roku więzienia³⁰.

Skazanie wydawcy nie pozostało w mieście bez echa. Sytuacja polityczna była dość napięta, a kiedy kolejny raz żołnierze strzelali do protestujących w Berlinie, „Tygodnik Zielonogórski” nazwał ich „żołdakami” (Söldner), co spotkało się z protestami wojskowych kombatanów³¹. Na początku 1848 roku „Tygodnik Zielonogórski” zaczął sympatyzować ze środowiskami liberalno-radykalnymi, a w szczególności ze Związkiem Wolnomysłnych (Verein der Freisinnigen). Z upływem czasu utworzono śląski oddział Związku Włóścian (Rustikaler Verein), opowiadający się za zniesieniem pozostałości ustroju feudalnego na wsi, z czym władze „Tygodnika Zielonogórskiego” mocno sympatyzowały.

Rozwój wydawnictwa, a także zwiększający się nakład powodowały pewne problemy natury organizacyjnej. Budynki wydawnictwa, drukarni oraz księgarni

²⁶ T. Nodzyński, *Dzieje...*, s. 23.

²⁷ Tamże. Zobacz też: I. Taraszcuk, *Lob der Freiheit: Zum Leben und Schaffen des Grünberger Verlegers Wilhelm Levysohn*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2023, s. 219.

²⁸ M. Majchrzak, *Wilhelm Levysohn...*, s. 121.

²⁹ T. Nodzyński, *Dzieje...*, s. 23.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

zlokalizowane w różnych rejonach miasta stanowiły duże utrudnienia logistyczne, dlatego w styczniu 1857 roku Levysohn przeniósł się na dzisiejszy plac Pocztowy w Zielonej Górze (dawniej Postplatz), skupiając wszystko w jednym miejscu. Zajął budynek dawnego zajazdu „Pod Trzema Wzgórzami” (Gasthof „Zum drei Bergen”). Było to znaczące wydarzenie w historii wydawnictwa, dlatego na łamach „Tygodnika Zielonogórskiego” zamieszczono informację, że pod nowym adresem dostępne są m.in. „podręczniki szkolne wprowadzone w tutejszych szkołach”, „gustowne notatniki” oraz „wszelakiego sortu kalendarze”³². W 1863 roku doszło do kolejnej zmiany winiety, rezygnując z ozdobnych dodatków i skupiając się wyłącznie na nazwie tytułowej oraz dodając podtytuł „Gazeta Miasta i Regionu” („Zeitung für Stad und Land”)³³. Jak podaje Dawid Kotlarek, w połowie lat 70. XIX wieku gazeta

Fot. 2. Siedziba „Tygodnika Zielonogórskiego” po przenosinach i skupieniu całego wydawnictwa w jednym miejscu w dawnym zajęździe „Pod Trzema Wzgórzami”
Pocztówka niemiecka, pt. *Grünberg i. Schl. Postplatz*, wydawca V. Brocke — Grünberg in Schlesien — 1900 rok, zbiory autora

³² GW 1857, nr 2, s. 4.

³³ GW 1863, nr 1, s. 1. W późniejszych latach winieta była jeszcze kilkakrotnie zmieniana. Zmieniał się krój czcionek oraz wygląd informacji na nich zawartych.

osiągała nakład 580 tysięcy egzemplarzy³⁴, co było możliwe dzięki ukazywaniu się czasopisma jako dodatku do wydań ogólnoniemieckich³⁵.

W II połowie XIX wieku w Niemczech wprowadzono przepisy ograniczające druk tytułów promujących liberalizm polityczny, przez co zainteresowanie „Tygodnikiem Zielonogórskim” znacząco spadło. W związku z tym Levysohn, wówczas już słabego zdrowia, także psychicznego ze względu na śmierć żony oraz syna Eugeniusza poległego w wojnie prusko-francuskiej 1870 roku, postanowił przekazać prowadzenie wydawnictwa w ręce synów Arthura i Ulricha, których poglądy polityczne zbliżone były do narodowego liberalizmu³⁶. Kiedy w 1871 roku Levysohn zmarł, „Tygodnik Zielonogórski” ukazywał się w nakładzie 5 tysięcy egzemplarzy³⁷, będąc największym czasopismem miejskim.

Na początku XX wieku dawny zajazd został wyburzony, a na jego miejscu wzniesiono istniejący do dzisiaj kilkunastopiętrowy budynek narożny. Redakcja przeniosła się do niewielkiej kamienicy w sąsiedztwie, gdzie kontynuowała działalność. Jak się później okazało, kamienica dość szybko przestała spełniać pokładane w niej nadzieje. Zwiększył się rejon kolportażu oraz nakład gazety, sięgając blisko 10 tysięcy sztuk egzemplarzy³⁸ w 1914 roku.

W 1925 roku „Tygodnik Zielonogórski” obchodził setną rocznicę istnienia. W jubileuszowym wydaniu datowanym na 1 lipca 1925 roku, liczącym aż 64 strony, znalazło się wiele artykułów odnoszących się do powstania gazety³⁹. W tym czasie wszystkie rachunki za usługi drukarskie wydawano na specjalnych, okazjonalnych blankietach z informacją o zasięgu „Tygodnika Zielonogórskiego”⁴⁰. W kolejnych numerach redakcja zamieszczała życzenia nadesłane do niej m.in. przez przewodniczącego Niemieckiej Partii Demokratycznej Ericha Kocha, starostę dr. Hermanna Ercklenza oraz kanclerza Hansa Lutra, ministra spraw zagranicznych Gustava Stresemanna i premiera Ottona Brauna⁴¹.

Istotne zmiany w wydawnictwie nastąpiły na początku lat 30. XX wieku. Przede wszystkim wydawnictwo Levysohna postanowiło wyburzyć budynek drukarni wraz z sąsiednią kamienicą. W 1930 roku Richard Kintzelow zaprojektował nowy budy-

³⁴ K. Kotlarek, *Zielona Góra w niemieckim piśmiennictwie...*, s. 20.

³⁵ T. Czyżniewski, *Zielona Góra przełomu wieków XIX/XX*, Łódź 2010, s. 83.

³⁶ Ulrich Levysohn nie chciał jednak zostać wydawcą jak ojciec. Pragnął zostać dziennikarzem i jako niespełna 25-latek wyjechał do Kolonii, gdzie zatrudnił się w „Kölnische Zeitung”. Za: G. Biszczyński, *Arthur Levysohn — najbardziej znany dziennikarz ówczesnej Europy*, <https://www.wzielo-nej.pl/informacje/zielona-gora/arthur-levysohn-nieznana-zielona-gora-2/> [dostęp: 22.12.2022].

³⁷ T. Czyżniewski, *Zielona Góra przełomu wieków...*, s. 83. Zobacz też: M. Majchrzak, *Wilhelm Levysohn...*, s. 122.

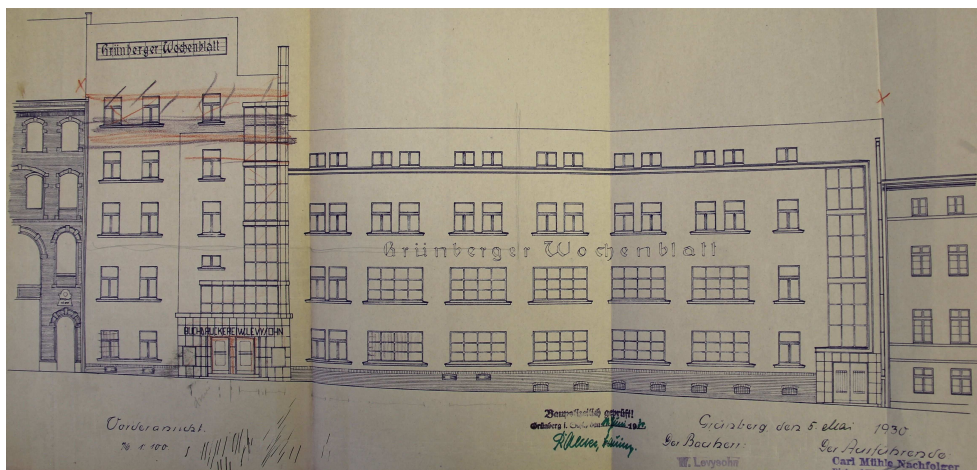
³⁸ Tamże.

³⁹ GW 1925, nr 151.

⁴⁰ Okolicznościowy rachunek..., zbiory autora.

⁴¹ GW 1925, nr 152, s. 1–4; GW 1925, nr 153, s. 1–3; GW 1925, nr 154, s. 2; GW 1925, nr 155, s. 2; GW 1925, nr 156, s. 2.

nek redakcji oraz drukarnię⁴². Tak jak poprzednio wszystko miało być skupione w jednym miejscu. Całość zaprojektowano w duchu modernizmu, a nowa siedziba miała się wyróżniać na obecnym placu Pocztowym, liczyć cztery piętra z kwadratową otwartą klatką schodową wewnątrz. Przy wejściu na szklivionych płytach ozdobnych zaprojektowano nazwę firmy, a w szczycie mieniący się wielki napis „Grünberger Wochenblatt”⁴³.

Fot. 3. Projekt budowlany nowej siedziby Tygodnika Zielonogórskiego” autorstwa Richarda Kintzla z 1930 roku

Zbiory Archiwum Państwowego w Zielonej Górze

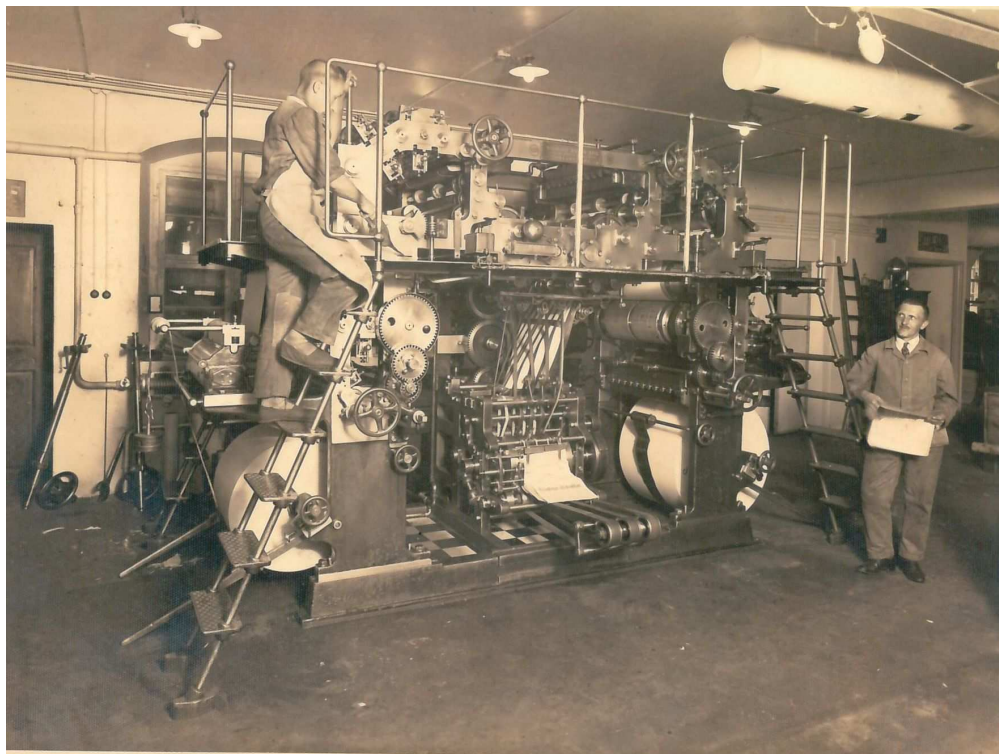
Projekt ten nie został jednak zatwierdzony, gdyż policja budowlana zakwestionowała ostatnie piętro, argumentując, że zbyt wysoki budynek będzie wystawał ponad zarys pozostałych kamienic. Projektant naniósł więc do planów poprawki, co spotkało się z aprobatą organu budowlanego. Tuż obok nowego budynku miała się znajdować nowoczesna drukarnia. Sporej wielkości trzypiętrowy budynek doskonale rozplanowano i umieszczono w nim wszystkie niezbędne pomieszczenia do szybkiego druku i wydawania gazet do kolportażu. Wydawnictwo wyposażono w najnowocześniejsze maszyny drukarskie na Dolnym Śląsku, nową zecernię oraz komfortowe pomieszczenia dla redaktorów⁴⁴.

Wydawnictwo nie nacieszyło się jednak zbyt długo nowymi budynkami, gdyż w 1935 roku mienie żydowskie zostało przejęte przez narodowych socjalistów. Firmę przekształcono w Zielonogórskie Wydawnictwo i Drukarnię Spółka Akcyjna (Grünberger Verlagsdruckerei Aktiengesellschaft), zmieniając winietę i umieszczając na niej pod główną nazwą dodatkowy napis „Gazeta Codzienna Miasta i Regionu”

⁴² APZG, AmZG, sygn. 4397.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Fotografie niemieckie, bez tytułu, autor nieznan, ok. 1930 roku, zbiory autora.

Fot. 4. Wnętrze nowocześnie wyposażonej drukarni „Tygodnika Zielonogórskiego” przy obecnym placu Pocztowym w Zielonej Górze.

Fotografia niemiecka, bez daty, autor nieznan — zbiory autora

(„Tageszeitung für Stadt und Land”)⁴⁵. O wiele większe zmiany dało się zauważyć w wizualnej warstwie strony tytułowej „Tygodnika Zielonogórskiego”. Na początku 1938 roku na winiecie pojawiła się czcionka gotycka, a pod nazwą tytułową herb III Rzeszy z dodatkowym podtytułem „Biuletyn informacyjny NSDAP i wszystkich władz” („Amtliches Nachrichtenblatt der NSDAP und aller Behörden”)⁴⁶. W trakcie drugiej wojny światowej „Tygodnik Zielonogórski” wychodził, skupiając się na informacjach z miasta oraz świata, głównie wojennych z frontu. Ograniczono jednak liczbę stron, publikując treści zaledwie na czterech w dni powszednie⁴⁷ oraz na sześciu w wydaniach sobotnio-niedzielnym⁴⁸. Z biegiem upływających miesięcy zamieszczano coraz więcej nekrologów poległych mieszkańców miasta⁴⁹. Ostatni zachowany numer znajdujący się w Zielonogórskiej Bibliotece Cyfrowej datowany

⁴⁵ GW 1935, nr 8, s. 1.

⁴⁶ GW 1938, nr 1, s. 1.

⁴⁷ GW 1944, nr 55.

⁴⁸ GW 1944, nr 146.

⁴⁹ GW 1944, nr 148, s. 4.

jest na 31 czerwca 1944 roku⁵⁰. „Tygodnik Zielonogórski” zaprzestano drukować w Grünbergu pod koniec 1944 roku.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej wszelkie zabudowania wydawnictwa „Tygodnika Zielonogórskiego” zostały w dużej części rozgrabione, ale na szczęście nie w taki sposób, żeby uniemożliwić ponowne uruchomienie w nich druku. Pozostawione niemieckie czcionki spolszczono poprzez usunięcie niemieckich znaków i przystosowano je do polskiego alfabetu⁵¹. W dawnej drukarni powstały Państwowe Zakłady Graficzne w Zielonej Górze⁵², które w dalszym ciągu zajmowały się drukowaniem książek oraz prasy w mieście. Obecnie budynek dawnej redakcji jest zagospodarowany, ale pozostałe zabudowania dawnego „Tygodnika Zielonogórskiego” stoją nieużytkowane (niegdyś były plany na wykorzystanie tych obiektów, jednak nic z tego nie wyszło).

„Tygodnik Zielonogórski” nie przestał się ukazywać. Druku podjęli się dawni mieszkańcy miasta oraz ich potomkowie, wznawiając edycję w nieco odmiennej formie jako miesięcznik i wydawany w Würzburgu „biuletyn dla byłych mieszkańców miasta i dzielnicy Grünberg na Śląsku⁵³”. W październiku 2007 roku dawne wydawnictwo Levysohnów zostało uhonorowane pamiątkową tablicą, którą uroczystie odsłonięto w trakcie II Dni Kultury Żydowskiej oraz umieszczono na jednej ze ścian frontowych dawnego wydawnictwa⁵⁴.

„Tygodnik Zielonogórski” przez wiele lat kształtował świadomość mieszkańców miasta. Dzięki staraniom Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida oraz Archiwum Państwowego w Zielonej Górze z okazji 800-lecia powstania miasta oraz 700-lecia uzyskania praw miejskich Zielonej Góry zdigitalizowano przedwojenne roczniki „Tygodnika Zielonogórskiego”, udostępniając je Zielonogórskiej Bibliotece Cyfrowej oraz miejscowemu archiwum. Tym sposobem najdłużej wydawane miejskie czasopismo przetrwało do naszych czasów, umożliwiając nowym pokoleniom poznanie historii miasta uwiecznionej na łamach przez wieki.

⁵⁰ GW 1944, nr 151.

⁵¹ Wspomnienia Macieja Ciechanowskiego spisane w trakcie przeprowadzonych spotkań, rozmów oraz w trakcie przygotowywania artykułu i pozostające w zbiorach autora.

⁵² Nazwa miasta używana przejściowo w 1945 roku — przyp. red.

⁵³ GW 2001, nr 6/2001.

⁵⁴ A. Kirmiel, *Żydzi w Zielonej Górze*, [w:] *Lubuskie Materiały Konserwatorskie*, t. 9, Zielona Góra 2012, s. 140–141.

Bibliografia

Materialy źródłowe ze zbiorów

- autora
- Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze
- Archiwum Państwowego w Zielonej Górze
- Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze
- Zielonogórskiej Biblioteki Cyfrowej w Zielonej Górze.

Opracowania i artykuły

- Adressbuch 1914/1915 von Grünberg i. Schl.*, Grünberg 1915.
- Adressbuch 1924/1925 von Grünberg i. Schl.*, Grünberg 1925.
- Adressbuch 1937/38 des Kreises Grünberg, Schles. mit den Städten Rothenburg, Oder und Deutsch — Wartenberg (Bezirk Liegnitz)*, Grünberg 1937.
- Adressbuch 1937/1938 von Grünberg i. Schl.*, Grünberg 1938.
- Adressbuch für die Kreise Grünberg, Schlesien und Freystadt, Niederschlesien 1933*, Grünberg 1933.
- Benyskiewicz J., Szczegóła H., *Zielona Góra, zarys dziejów*, Poznań 1991.
- Biszczanik G., *Arthur Levysohn — najbardziej znany dziennikarz ówczesnej Europy*, <https://www.wzielonej.pl/informacje/zielona-gora/arthur-levysohn-nieznana-zielona-gora-2/>.
- Bujkiewicz Z., *Krajobraz materialny i społeczny Zielonej Góry od końca XVIII do połowy XX wieku*, Zielona Góra 2003.
- Burda B., Dolański D., Dzwonkowski T., *Zielona Góra do 1945 roku. Źródła i literatura*, Zielona Góra 1994.
- Clauss E., *Buch der Stadt Grünberg in Schlesien: Obst- und Rebenstadt des Deutschen Ostens*, Frankfurt am Main 1957.
- Czyżniewski T., *Zielona Góra przełomu wieków XIX/XX*, Łódź 2010.
- Dzwonkowski T., *Zielona Góra w latach 1914–1945 [w:] Historia Zielonej Góry. Dzieje miasta w XIX i XX wieku*, pod red. W. Strzyżewskiego, Zielona Góra 2012.
- Finke A., *Grünberg in Schlesien als Siedlung*, Grünberg 1924.
- Gazeta Wieku. Wiek XX w Zielonej Górze i okolicach*, Zielona Góra 2000, 2008.
- Historia Zielonej Góry. Dzieje miasta w XIX i XX wieku*, t. II, pod red. W. Strzyżewskiego, Zielona Góra 2012.
- Kirmiel A., *Żydzi w Zielonej Górze*, [w:] *Lubuskie Materiały Konserwatorskie*, t. 9, Zielona Góra 2012, s. 140–141.
- Kotlarek D., *Zielona Góra w niemieckim piśmiennictwie do 1945 roku (w ujęciu historyczno-bibliograficznym)*, „Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze”, z. 3, 2008.
- Majchrzak M., *Wilhelm Levysohn (1815–1871). Prawnik, wydawca i parlamentarzysta*, [w:] *Znani zielonogórzanie XIX i XX wieku*, pod red. H. Szczegóły, Zielona Góra, 1996, s. 120.
- Nodzyński T., *Dzieje polityczno-ustrojowe miasta w latach 1806–1914*, [w:] *Historia Zielonej Góry...*, s. 20.
- Schmidt H., *Geschichte der Stadt Grünberg*, Grünberg 1922.
- Stadt und Landkreis Grünberg in Schlesien*, Heusenstamm 1971.

Stein E., *Das Buch der Stadt Grünberg in Schlesien*, Berlin – Friedenau 1928.

Stein E., *Monographien Deutschen Staädte, t. XXIX Grünberg in Schlesien*, Berlin 1928.

Taraszczyk I., *Lob der Freiheit: Zum Leben und Schaffen des Grünberger Verlegers Wilhelm Levysohn*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2023.

Tuschke O., *Führer durch Grünberg und Umgebung mit Stadtplan*, Grünberg 1901.

Strony internetowe

Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków <http://www.lwkz.pl/>

Łącznik Zielonogórski <https://www.lzg24.pl>

Portal uniwersytecki w Zielonej.pl <http://www.wzielonej.pl>

Zabytek.pl <https://zabytek.pl/>